

**ADABIYOT O'QITISHDA MUAMMOLI TA'LIMNI
QO'LLASH IMKONIYATLARI****To'rayeva Sayyora Baxtiyorovna**

Afg'oniston fuqarolarini o'qitish ta'lim markazi katta o'qituvchisi

Zabiulloh Azizi

Afg'oniston fuqarolarini o'qitish ta'lim markazi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7672422>

Annotatsiya: Zamonaviy pedagogika ilmi ta'lim-tarbiya amaliyoti oldiga faqat o'quvchida muayyan miqdordagi bilimlarni hosil qilish bilan kifoyalanmay, unda ezgu ma'naviy sifatlar shakllantirish maqsadida muammoli ta'limdan foydalanish borasida fikr yuritilgan

Kalit so'z: Muammo, muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, muammoli savol, muammoning yechimi, mustaqil fikr, muammoli ta'limning tarkibi, muammoli ta'limning bosqichlari

Muammoli ta'lim uzoq tarixga ega, ammo u XX asrga kelibgina ilmiy-nazariy jihatdan bir qadar asoslangan didaktik tizimga aylanib, o'qitish amaliyotiga qo'llana boshlandi. Amerikalik pedagog va faylasuf Jon Dyui bolaga tayyor bilim berishga qaratilgan mavjud o'qitish yo'sinini keskin tanqid qilib, o'qitishning o'zgacha modelini taklif qildi. Unda o'qituvchi o'quvchilari faoliyatini shunday tashkil etadiki, ular o'z oldilariga qo'yilgan muammoni yechish asnosida ham bilim oladilar, ham olgan bilimlarini amaliyotda qo'llashga o'rganadilar. Muammoli ta'limning yutuqlari: o'quvchilar bilimni o'z harakatlari bilan mustaqil egallashadi; ularda mahsuldor tafakkurning o'sadi; o'qish faoliyatiga qiziqish kuchayadi; mas'uliyat tuyg'usi qaror topadi. Bu tizimning yetishmovchiliklari esa o'quvchilar bilish faoliyatini boshqarish imkoniyatining ozligi; ko'zda tutilgan o'quv maqsadiga erishish uchun ko'p vaqt sarflanishi; birvarakayiga barcha o'quvchini nazorat qilish imkoniyati yo'qligi kabilarda ko'zga tashlanadi.

Muammoli ta'lim bir necha bosqichda amalga oshirilishi mumkin:

1. O'quv muammosini tayyorlash bosqichi. Bu o'qituvchi tomonidan bajariladigan tadbirdir.
2. O'quv muammosini anglash bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilarning oldingi bilimlari faollashtiriladi, ya'ni esga tushiriladi. Muammoni yechishga yordam beradigan bunday tayyorgarliktsiz o'quvchilar ishga kirisha olmaydilar.
3. Muammoli vaziyat yaratish bosqichi. Bu muammoli ta'limdagi eng muhim va murakkab bosqich bo'lib, o'quvchi oldiga qo'yilgan o'quv muammosini yechishga o'zida bor bilimlar yetarli emasligini anglab, yangi bilim olishi kerakligi anglab olishi kerak.

4. Muammoli vaziyatdan chiqishga urinish bosqichi.
 5. Muammoni hal qilish bosqichi.
 6. Topilgan yechimning to'g'riligini asoslash bosqichi. Adabiy ta'limda bu bosqich darslik, lug'atlar, ilmiy yoki badiiy asarlarga tayanish hamda boshqa mantiqiy operatsiyalar orqali amalga oshirilishi mumkin.
- Muammoli ta'lim bosqichlarining har birida o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatidan kelib chiqqan holda muammoli o'qitishning quyidagi bir necha darajasi borligi qayd etiladi

Daraja	O'qituvchi faoliyati	O'quvchi faoliyati
1	Namuna uchun muammoli vaziyat yaratib, muammoni qo'yib, uni hal qilib ko'rsatadi.	Bu jarayonni kuzatadi va eslab qoladi.
2	O'quv muammosini shakllantirib, muammoli vaziyat yaratadi.	Muammoli vaziyat mohiyatini anglashga kirishadi.
3	O'quvchi oldiga muammo qo'yadi.	Muammoli vaziyatni bartaraf qilib, muammoni hal qiladi.
4	Umumiy tashkilotchilik, rahbarlik va nazoratni amalga oshiradi.	O'zi topgan yechimning to'g'riligini asoslaydi.

Zamonaviy pedagogika ilmi ta'lim-tarbiya amaliyoti oldiga faqat o'quvchida muayyan miqdordagi bilimlarni hosil qilish bilan kifoyalanmay, unda ezgu ma'naviy sifatlar shakllantirish, bilimni tinimsiz oshirib borishga ichki ehtiyoj paydo qilish kabi vazifalar qo'ymoqda. Muammoli ta'lim o'quvchini mustaqil, ilmiy va ijodiy fikrlashga o'rgatish, bu yo'lda uchragan muammolarga ijodiy yondashgan holda bartaraf etishga yo'naltirishi bilan qiymatlidir. U o'quvchilar tomonidan o'quv material qanchalik o'zlashtirilgani, mavjud bilimni nostandart vaziyatda qanday qo'llay olishini tezda ko'rsatib beradi. Adabiyot o'qitishda muammoli ta'limdan foydalanish o'quvchida shaxslik sifatleri shakllanishini amalga oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Muammoli ta'limning asosiy xususiyati o'quvchi oldida muammoli vaziyat yaratishda ko'rinadi. Muammoli vaziyat muammoli savol orqali yaratiladi. Muammoli savol oddiy savoldan javobning sirtida ko'rinib turmasligi, unga tayyorgarliksiz birdaniga javob berish mumkin emasligi bilan ajralib turadi. Oddiy savol biror axborotni aniqlashtirish uchun beriladi: "Qo'lingizdagi kitobni kimga bermoqchisiz?" Muammoli savol esa adresatni o'ylashga majbur qiladi. Misol uchun, "Abdulla Orif she'riyatining jozibasi nimada?" Ayonki, bunday

savolga tayyor javob yo'q. Bunga javobni atay tayyorlash kerak bo'ladi. Ayni shu holat muammoli vaziyatni yuzaga keltiradi.

Muammoli vaziyat o'quvchini bir qadar qiyin holatga soladi. Vaziyatdan chiqish uchun u avval egallagan bilimlarini faollashtirishga majbur bo'ladi. Bularning ham yetarli emasligini bilgach, yangi bilimlarni o'zlashtirishi kerakligini anglab etadi. Shu sabab muammoli vaziyat o'quvchilarning aqliy darajasiga mos kelishi, ayni vaqtda uni yangi bilimlar egallashga yo'naltiradigan bo'lishi kerak. Muammoli vaziyat har bir bolaning hayotiy tajribasi va nazariy bilimini hisobga olgan holda yaratilishi kerak. Bunday masalalar qiziqarli bo'lishi ham kerak. Qiziqarlilik shaxsning aqliy va ruhiy faoliyatiga ijobiy ta'sir etadi. Bu hol xotira, diqqat, tasavvur va tafakkur jarayonining natijadorligi orttiradi. O'qituvchi beradigan savol-topshiriqlar o'quvchining mustaqil fikrlashini talab qiladigan, tuyg'ularini junbishga keltirib, ruhiyatini qo'zg'aydigan bo'lishi maqsadga muvofiq. Muammo yo'li bilan o'zlashtiriladigan bilimlar hayot, ilm-u fan va bola shaxsi rivojiga kerak bo'lishi, xilma-xil fikrlar, u yoki bu hodisaning turli qirralarini qiyoslashga imkon beradigan xususiyatlarni o'zida mujassam etishi kerak.

Muammoli vaziyat yaratish orqali o'qituvchi o'quvchini kuzatish, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, tizimga solish singari tafakkur jarayoni bosqichlaridan foydalanishga yo'naltiradi. Bunda bola o'quv materialini shunchaki eslab qolishdan tashqari, bir qator fikriy yumushlarni ham amalga oshiradi. Ba'zan voqea-hodisa, tushuncha yoki qoidalarni qismlarga ajratib tahlil qilish muammoli vaziyatni hal qilishga olib kelsa, ba'zan tushunchalarni taqqoslash, faktlarni tasniflash orqali dalillarni sintezlash taqozo qilinadi.

O'quv muammosini qo'yish va uni yechish jarayoni o'zaro chambarchas bog'langan didaktik zanjirdir. O'quvchi oldiga muammo qo'yilishi bilan uning yechimi ustida o'ylaydi, oldingi bilimlarini esga tushiradi, yangisini qidiradi, bu jarayonda yangi muammolar ham kelib chiqadi. Shu tariqa, uzluksiz tarzda yangi bilimlarni o'zlashtirish amalga oshadi.

Muammoli ta'lim tarbiyalanuvchining shaxsiga o'quv faoliyatining yadrosi sifatida qaraydi. Muammoli vaziyatdan chiqishga urinish o'quvchini ta'lim kechimining subyektiga aylantiradi. Ma'lumki, muammoli vaziyat shaxsdan tashqarida bo'lmaydi. Bunday ta'limda muammoli vaziyatni hal etish alohida bir o'quvchi bilan o'qituvchi orasidagi muloqotdan iborat bo'lmay, butun sinf jamoasining qizg'in aqliy faoliyatiga aylanishi zarur. Buning uchun sinfdagi har bir bolaning individual xususiyatlarini ham maksimal darajada inobatga olish kerak bo'ladi. Muammoli ta'lim o'quvchilarda mustaqil fikrlash bilan birga

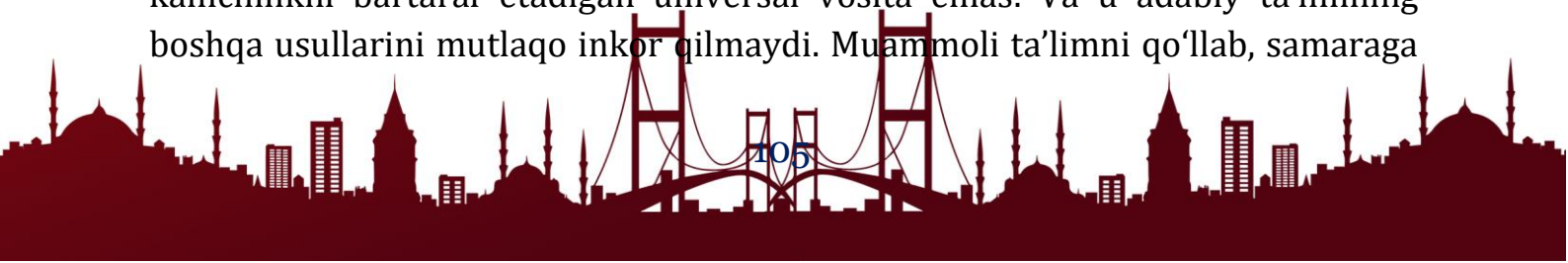

ijodkorlik shakllanishiga ham ko'maklashadi. Ijodkorlik deganda faqat bolaning qandaydir san'atkorlik qobiliyatiga egaligi tushunilmaydi. U inson faoliyatining har qanday jabhasida namoyon bo'ladigan fikrni yangilashga moyillikni anglatadigan tushunchadir. Shu bois har bir o'quvchi muayyan darajada ijodiy fikrlash xususiyatiga ega bo'lishi lozim. Fikr ijodkorligi bilishning eslash, ma'lumot to'plash, taqqoslash, tahlillash, umumlashtirish, baho berish kabi barcha ko'rinishlarini ishlatishni taqozo qiladi.

O'quvchilarning mustaqil fikrlashini yo'lga qo'yish ta'lim tizimida ko'p o'zgarishlar bo'lishini talab qiladi. Bilimlarni topib o'zlashtirish mustaqil fikrlashning shakllanishi va o'sishida muhim o'rin tutadi. Tafakkur mustaqilligini o'stirishning mohiyati qo'yilgan o'quv muammosini hal etish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishda namoyon bo'ladi. Muammoli ta'limda o'quvchidan fanga yangilik kiritish emas, balki uning o'zi uchun yangi bo'lgan muammoni mustaqil hal qilish talab etiladi. O'z oldiga muammo qo'yib, uni to'g'ri hal qila bilgan o'quvchi qarashining to'g'ri ekanini asoslay bilgandagina to'liq mustaqil fikrlay oladigan bo'ladi.

Badiiy asar o'quvchini olam va odam bilan tanishtiradi. Maktabdagi boshqa biror o'quv fani bolaga hissiy ta'sir ko'rsatishi jihatidan adabiyotga tenglasholmaydi. Chunki yozuvchi so'z va timsollar asosida hissiy fikrlaydi va hissiyotini o'qirmanlarga yuqtiradi ham. Shu sababli badiiy asar o'quvchining nafaqat tasavvur va tafakkuri, balki ruhiyat va ma'naviyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Adabiyotni o'zlashtirish badiiy so'zdan zavqlanish va uning jozibasini his qilish orqali yuz beradi. Badiiy asardan zavq ola bilish bilan shunchaki ko'ngilga zavq beribgina qolmay, shaxsning ruhiy-ma'naviy kamolotini ham ta'minlaydi. Adabiyot o'qitishdan maqsad ifoda go'zalligini his etishga o'rgatish orqali o'quvchi-yoshlarda o'zganing holat-u ruhiyatini tuyish ko'nikmasini yuzaga keltirishdan iboratdir. Zavqlanish ta'sirlanish va anglashdan tug'iladi. Badiiy bitikning zavq beradigan o'rinlari anglagan odam uchungina bor. Anglamagan odam zavqdan mahrum qolaveradi. Muammoli adabiy ta'lim aynan badiiy bitikning anglanishi zarur go'zalliklarini ko'ra bilishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Muammoli darsda o'qituvchi ham saboq ishtirokchilaridan biri bo'lishi, boshqaruvchidan ko'ra ko'proq kuzatuvchi-yo'naltiruvchi bo'lgani ma'qul. Muammoli saboqda har bir o'quvchining o'z haqiqati va xulosasi hamda ularni asoslaydigan hayotiy va mantiqiy dalillari bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Shuni aytish kerakki, muammoli ta'lim o'qitish kechimidagi har qanday kamchilikni bartaraf etadigan universal vosita emas. Va u adabiy ta'limning boshqa usullarini mutlaqo inkor qilmaydi. Muammoli ta'limni qo'llab, samaraga

erishish o'zlashtiriladigan materialning tabiati, o'qituvchining mahorati, o'quvchilarning tayyorlik darajasiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. – T.: Innovatsiya-ziyo, 2020

